

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ՝

Խորենացին եւ Կոմիտաս Կաթողիկոս
Հոլիփսիմոսնց ճառը եւ Շարականը

Անոնք որ ուսումնասիրած են Խորենացին, զարմանալով մը յանկարծ կանգ առած պիտի ըլլան իւր այս տողերուն առջև «Զարոյց եւ զմեծ եւ զերկրորդ նաւ հատակէ եւ զմերոյ յոսատորութեանց յոսաւոր վերակացոյն ձաւելով, զի Քրիստոս հանորց եղերցս ձմարիս թագաւորէ հրաշափաստդանիս պարտ էր ոնցանել... Իսկ զի պատմութեանց եւ ոչ զովեստից է ժաւմանալ... անցցոյք ի կարգ բանից որ ինչ յարագս տրաւ »¹ :

Երեք դիտելիք կէտեր կան այս պարբերութեան մէջ. 1⁰ Խորենացին ճառեր է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչայ վրայ. 2⁰ Թէ պատշաճ կը համարի նոյնպէս ներբողել Տրդատ Թագաւորը. 3⁰ Այլ բոնի զանց կ'ընէ ներբողելու փափաքը, պատմագրութեան հոգւոյն չի հակառակելու համար. Զիս հետաքրքրողը առաջին կէտն է. որով հեղինակը կը հաստատէ Թէ զրած է Լուսաւորչայ վրայ:

Անշուշտ ներբողեանին նիւթ կազմած է Հայոց քրիստոնէութեան դարձն եւ Հոփսիմոսի կուսանքներու վկայութիւնը, որ կը պակսի պատմութեան էջերուն մէջ:

Այս նիւթէն դուրս ուրիշ բան մը եւրկակայել, անմեկնելի պիտի թողու խորենացւոյ լուրթիւնը մայր աշխարհի մեծ յեղաշրջութեան մը հանդէպ. մանաւանդ երբ տեսնենք որ ան կը հետաքրքրուի վրաց դարձումը «Յաղագս իռնեքի երանելոյ. երբ որպէս եղև պատճառ փրկութեան վրաց »² :

Յայտնի կը տեսնուի 22 գլխի սկզբնաւորութենէն որ Լուսաւորչայ ներբողեանը այդ նիւթով զբաղած է «Կիև ոմն առնեհ Նոնեհ, յընկերաց սրբոց Հոփսիմոսեանց ի ցրտելոյցն փախստեամբ հասեալ յայխարհն Վրաց »:

Խորենացին Հոփսիմոսեանց մասին՝ իբրև նախընթացաբար ծանօթ եւ յիշուած բանի մը վրայ կը խօսի. հետևաբար կը յաւելու Թէ իրենէն այն ցրուած կուսանքներէն մին՝ հալածանքէն փախչելով վրաստան ապաւինած էր:

Յետ հաստատելու ներբողեանի մը զոյութիւնը որ Հայոց պատմութեան զբոյց կին մաս կազմած է, կը մնայ հիմայ անոր հետքերը գտնել:

Խորենացւոյ յատկացուած երկասիրութիւններէն՝ Հոփսիմոսեանց ձառք՝ կը զոհացնէ զմեզ այս մասին:

Համառօտիւ կը պատմէ Հոփսիմոսի ծնունդը, սերել տալով Հոռովմէական արքունի տունէն. անոր կուսաստան մտնելը, Երուսաղէմ փախչելը Գայիանէի հետ, հոն Աստուածածնայ գերեզմանին վրայ աղօթելն. տեսիլքով հրաման ստանալը որ անցնի Հայաստան գտնելու համար Տիրամօր պատկերը. Եղեմիայէն Հայաստան անցնելը, դեհը հալածելը, եւ քրիստոնէայ փոքրիկ հասարակութիւններու հանդիպելն:

Կը յիշատակուի այս ճառիս մէջ Բարթողիմէոսի եւ Թադէոսի Հայաստան զան, Լուսաւորչայ քարոզութիւնը եւ կուսանքներու նահատակութիւնը. վերջապէս ինչ որ կը պակսի պատմագրութեան մէջ:

Եւ այս բոլորը այնպիսի գեղեցիկ եւ թարմ ոճով որ զիւցազներգութեան մը ընթերցման կարծես ներկայ կ'ըլլանք. Գիւտաւոր են հակադրութիւնները. Տրդատի արիւթիւններու թուարկութիւնը կատարելէն վերջ, անոր ախոյեան կը կանգնէ տկար կոյս մը որ խաչով զօրացած կը

1. Տեա. Բազմ. 1914, էջ 331:

2. Խորենացի 1865 վանկիկ էջ 180 ՂԲ.

3. Խորենացի էջ 169 22.

4. Խորենացի. էջ 304:

պարտէ Ոլիմպիականներուն մէջ պատկուած մը¹ :

Մեծ ուսումնասէր և հիացող Գողթան երգերու, անոնց տաղաչափութեան համամատութիւնները կը տեսնուին երբեմն տողերուն մէջ.

Մեղր կարեցուցանէր ի շրթանց իւրոց Գրիս-տոսի քոյրն և հարսն Գայիանէ,
Մեղր և կարճ լեզուս խորով կարեցուցանէր ի լսելիս սրբոյ կոստին Հոփիսիմեայ² :

Գուցէ իւր գերազանցութեանը համար, եօթներորդ դարու սկիզբէն երգի առնուեցաւ այս ճառը կոմիտաս կաթողիկոսէն որ շարադրեց անուանի Անհիբը³ :

Հետեւեալ համեմատութիւններս կը ցուցնեն այն սերտ առնչութիւնները որ կան Ճառին և Շարականին մէջ:

Շարական էջ 823

Խորինաց. ծառ էջ 824
տող 13

Բարբառք երկնաւորք
լցիմ զեկիւր . քամիդ
հոտ ամուշից քուրեցայր
ի քրիստոս . ուրբակէզ
բամաւորք և զոմբ փրկ-
կութեամ և որոջք ա-
մարաւորք ըմծայկալք
Աստուծոյ, էջ 826 Սո-
քս եմ քարիմք սուրբ
հիմնացեալք ի յերկրի.
զոր կանխա տեսեալ զու-
շակեաց մարգարէն ի նոյն
ի նիւթոյ շինեցաւ կաթու-
ղիկէ եկեղեցի բարձրացեալ
փառոց ի պարծանա խաչին:

Սոքս եմ՝ որ զմերոյ
աշխարհոյս որպէս լուսա-
ւորք, լցիմ աստուածու-
թեամ մնչիւր զըմզ հա-
մուրս, որ են գանձք ա-
տուածութեանն ծաղկեալք
յիւրիք մերում, աստեղք
լուսաւորք, ծաղիկք եկե-
ղեցոյ, ճառապարհք մեզ
և դուռն կենաց յերկնս.
ողջակէզք քամաւորք,
զինմուք կատարեալք,
պատարագ ըմզումն
լիք... յոյս մեզ ի հանդեր-
մեալն ի Քրիստոս Զի-
ստա:

Երկու համեմատութիւնները նոյն ի-
մասաները ունին հակառակ բառացի փոքր
նմանութեան:

Հոփիսիմեանը՝ շարականին մէջ «երկ-
նային բարբառ» կը կոչուին, ճառին մէջ
«աստուծոյ բանն հնչիւն» : Առաջինը ա-
նոնց բարուց անաշահոտարիսն կը զովէ-
երկրորդը զանոնք եկեղեցւոյ ծաղկներ
կը համարի, բարոյական փոխաբերու-
թիւններ: Երկուքն ալ կը համաձայնին
բառացի, զանոնք, բանաւոր ողջակէզներ
նկատել «պատարագ ընդունելիք» ըստ Խո-
րենիկայոց որուն քացատրութիւնը և պատ-

ճառը կու տայ շարականը «որոյք անա-
րատք ընծայեալք Աստուծոյ» :

էջ 823

Նրկմաւոր մահատակք
և կուսամք իմաստուք:

էջ 307 տող 11

Նահատակք և կու-
սամք իմաստուք:

էջ 823

Ձօրք հրեշտակաց ըմզ
մարդկամ տօմեցիմ, և
կանայք ի յերկնս գրեցան
զինաւորք . կուսութեամբ
ընդ մահա պատերազմեալք
յաղթեցին. իսպակից լի-
մնիով կուսածին արար-
չիմ:

էջ 313 տող 20

Արդարեւ նոր էր հա-
ջեան. զօրք հրեշտակաց
ըմզ մոցիմ սքամչա-
ցեալ հանդէս, սոսկացեալ
փառս երգէին կուսածին
արքայիմ. (տող 18) սի-
րով իսպակից լիմնի
սածին արարչիմ:

էջ 830

Ձուրթացիք չոփի-
սիմէ քոյիմ սուրբ ըմ-
կիրօք:

էջ 314 տող 14

Ձուրթացիք, ասէ, և
որախ լերգայիմէ, մայր
որդոցմ լուսոյ:

Շարականը և ճառը զուարճութեան
առիթմ փոփոխակի կու տան մին Հոփի-
սիմէի միւրե Գայիանէի. առաջինը կը մաղ-
թէ որ Ս. կուսանը ուրախանայ իւր ըն-
կերներով որոնք էին ըստ երկրորդին՝ Գա-
յիանէի որդիները հոգևորապէս:

էջ 823

Ը զարմացումն և ի
վեր քամ զմարշս. խոր
հըրդոց և քամից հրեշ-
տակաց և մարդկամ.
քամգի էմմ Աստուած ա-
մենագօր զօրութեամբ.
խոմարմիալ տեսմէր
զմահդէս կուսամացմ:

էջ 312 տող 38

Նոր էր հանդէս, ի
վեր քամ զմիտս և զքամ
հրեշտակաց և մաքղ-
կամ (էջ 313 տող 31)
ճամգի կուսին հոգմի
էր բազուկն որ ի խայիմ
բարձրացաւ որ զերկիմս
ժգնաց և զերկիր հա-
տառեաց և զծով սամ-
ժեաց և քարծեալ ունի
զամենայն:

Շարականի մէջ Աստուծոյ ամենագօ-
րութիւնը, թուարկութեամբ մը կ'ընդլայ-
նուի ճառին մէջ «նր զերկինս ձգեաց և
զերկիր հաստատեաց են» :

էջ 824

Թուլացան կորովք հաս-
տածիք աղօղացն. և տկար
կանայք վառեցան զինու.

էջ 313

Դիմէր ի հանդէս կոյսն
խաւազեաց առ ծիրանաղ-
զեաց արցանս... Հարկա-

1. Ճառ Հոփիսիմեանց էջ 313.

2. Ճառ էջ 311.

3. Տես Ժամանակագրութիւն 1898 Վենետիկ էջ 823.

Թագաւորոմ պիտոյցեալ զօրութեամբ և փառօր-ի մամուլի կուսէն պարտեալ ամաչէր:

Ներ կոյսն է դիմե առ արի արքայն, բռնաւորն պիտոյցեալ զօրութեամբ հանդիսից... զգնտնալ լինէր կոյսմ մամուլի ըզտիեզերասաստ բռնաւորոմ:

Հակադրութիւնը կը կայանայ հզօրին և տկարին մէջ, Ըմբշամարտութեան մէջ անուանի Թագաւորին կորովը կը թուինայ, և կը պարտուի խաչազգեաց մանուկ կոյսէ մը:

էջ 824

էջ 310 տող 13

Ի վերայ միոյ պատուական մարգարտի, խաղացին ցնձաւով ամենայն հեթանոսք. արեւմուտք յարեալ ըմբշացեալ հասին. քարոզել յայտնապէս զէքսմադ տեսութիւնն:

Տօնեսցուք ստուգութեամբ ի հմծամս Սոցունց:

Միակ զանազանութիւնը կը կայանայ փոխադարձ մեկնութեան մը մէջ: Շարականին հեթանոս կոչումը, կ'որոշուի ազգերու անուններով ճառին մէջ:

էջ 320 տող 16

Խորհուրդը հոգեւոր յօդութեանցմ յայտնէր, և երկուք փրկութեան աշխարհի մեպէլին. քանզի կամք վերին հրամանին քաղցրացաւ. իջուցին ի վերուստ զպարգև փրկութեան:

Հերձոյր սրով կուսական որովայն մաքրագրեաց. և զբամն կենաց ի հոգւոյն սրոյ յղացեալ հոգեւոր երկամբ ծննալ զմեզ յորդեգրութիւն հօրն լուսոյ. զօմին ջնջելով ըզբազմանունը լարութիւնն:

Այս տուններու բազմատոմսեան մէջ յայտնի կը տեսնուի շարականին խորհրդական ոճը որ հակադրութիւն կը կազմէ ճառին իրապաշտ ոճին:

էջ 825

էջ 309 տող 20

Ղեկավարը ճարտարք հոգեւոր հմտութեամբ թիթեկաբնոմ մարմնով և մտօք սլացեալով. ընդ երկայն ասպարէզ ծովաձուի կննցաղայս. անձաւանաւեցէ և հասէ առ Քրիստոս:

Զարթուցեալ ծայրի զբարթուն սուր սերովբէն հոգեղէն իմաստուն կուսանացն դասու. սլացեալ ի թև հոգեւորս զգաստ և մարտուր կուսութեամբ հարմանման թեթև ամոց յոր տէրն նստեալ...:

Կուսութեան ներքողեանն կ'ընեն հաւասարապէս շարականը և ճառը: Հետեւանքն այն է որ այդ առաքինութիւնը ունեցողները դիւրաւ կը գտնեն երկնքի ճանապարհը:

էջ 825

էջ 310 տող 1

Ճշմարիտ որթոյն ձրիտոտի շառաւիղը և ողկոյզը մմիեալք երկուսուր մշակիմ. կոխեցայք զգնութեամբ ի հմծամս ծնր. զի ուրախ էին ի ջիւ ամմահալամ քաժակամ:

Պարունակեցաւ ամփոփեցաւ ճառագայթն բազմաւոյս ի հմծամս Սորոյ աշխարհիս. ի կենաց որթոյն մեզ քարունաւ կացեալ պայծառ և կաւ Սախ ողկոյզ՝ կուսութեան բաժակուն զմեզ արուցաւ. նեղ զարեւն խաղողոյն՝ որ ի խաչին հարաւ հմծան և արքոյց տիեզերաց զամմանութիւն:

Որքան որ բառացի մեծ նմանութիւններ չի կան այնքան իմաստները մերձաւոր են իրարու: Երկուքն ևս մի և նոյն պատկերն կու տան. կուսանքները Քրիստոսի որթատնիկն շառաւիղներ (ըստ շարականին) կամ բարունակներ (ըստ ճառին) կը համարին, որոնց արիւնը խաղողի ողկոյզներուն նման ճմլեցաւ հնձանին մէջ, մեզի արբուցանելու անմահական բաժակը:

էջ 825

էջ 318 տող 32

Ո՛վ զզանաւորութեան իմաստուն կուսանացն որոց ոչ յաղթեաց հեղուկիւն և ջուռն. այլ արթնը և պատրաստք մնալով երկնաւոր հարսանեացն զի մտցեն ի յառազատ անմահ փեսային:

Ի վկայել հարսին ընդ աւետարանին զփեսային ի մայեալ ծագումն ի մէջ զի շնրի վառէր զկուսանուն... և ի նկատեալ սլացեալ վայր մաքրութեան կուսոյ կերպիւ ի փեսային հայեցեալ ճառագայթն, բազմայր խաղողակաթ սրկով ի նորայն միտնալ լոյս:

Ներքողեան մը կ'ընեն կուսանքներուն արթնութեան վրայ. որոնք կատարեալ պատկերներն էին Աւետարանին իմաստուն կուսանքներուն:

էջ 828

էջ 324 տող 23

Քնդ որ ցնծութիւնը ևս Քրիստոս Աստուած և ուրախութիւն ամենայն արդարոց. քաղցրասցին վասն մեր աղաչանք սրբոցն ջնորհելով զթողութիւն մեր բազմալ յամբարանաց:

Սոցա նախանձաւորք վեցուց ամենեքան, նմանապէս սիրել Քրիստոս, որպէս զի ըմկացուց զուրդութիւն, և զտոցութ ջնորհս ի զէպ ժամանակի օգնակամութեամբ սոցա:

Երկու վերջաբաններ՝ ուր սրբոց բա-
հիստութեամբ կը յուսան աստուածային
ողորմութեան արժանանալ:

Հոս կը դադրեցնենք մեր համեմատու-
թիւններու շարքն. յուսալով որ յիշուած-
ւերը բաւական դուրս ցայտեցուցին յա-
ւաքութեան կապը որ կայ երկու հե-
ղինակներուն մէջ:

Հ. Լ. ԱՌՃՅԱՆ

(Շարայտրելի)

ՄԻԻԹԱՐ ԱՐԲԱՅ ՍԵՐԱՍՏԱՑԻՈՅ

ԿԵՆՍԱԿՐՈՒԹԻՒՆԸ

«Բենեդիկտեան Պատմական Հանդէսն»
«Rivista Storica Benedettina»
1906էն ի վեր հրատարակեց Մեծ. Հ.
Բարսեղ Վրդ. Սարգիսեանի մէկ մանրա-
կրկիտ ուսումնասիրութիւնը Մխիթար
Աբրայ Պետրոսեանի Վարուց վրայ, հի-
մնադիր այն միանձանց՝ որոնք իր ա-
նուամբ Մխիթարեան (Mechitaristi կամ
Mechitariani) կը կոչուին: Իսկ այժմ
կը ծանուցանէ ստուար հատորի մը մա-
սին որ Մեծ. Հ. Մինաս Վրդ. Նուրի-
խան, Աղերսարկու Նոյն ծառային Պա-
տուծոյ Երանացուցման Դատին՝ լիակա-
տար՝ ի լոյս կ'ընծայէ: Մխիթար Աբրայի
հիմնած միաբանութեան մասնաւոր նպա-
տակն է՝ իւր ամբողջ ու լաւագոյն ոյժը
նուիրել Հայաստանի մէջ կաթողիկէու-
թիւնը տարածելու, թէ՛ իւր քարոզիչներն
ունենալով հոն և թէ՛ միջոցներ հայթայ-
թելով այդ գաւառներու առաքելութեան
համար, մասնաւորապէս տպագրութեամբ:
Պէտք է աւելցնել նաև, թէ ինչպիսի՝ և
անհղով ու ջանքով սկսուած է գործը,
նոյն իսկ ամէն տեսակ դժուարութեանց
մէջ՝ որ անյադիթի կը թուէին:

Մխիթար Աբրան ծնած է 1677 փետր.
17ին Փոքր Ասիոյ Սեբաստիոյ քաղաքը.
իր երիտասարդութիւնն անցուց ամենա-
դառն նեղութեամբ և ամենաթշուառ հի-

ւանդութիւններով: Իւր պատանութեան
լուսատու եղաւ Նիսիսիոյ Քրիստոսի ու-
կեղինիկ գրքոյկը և դարձաւ խորհրդական
լոյս մը հոգւոյ խաղաղութեան, կարգաւոր
եռանդեան և ամբողջական վստահութեան
առ Սատուած: Հալածանքներն հակայ դար-
ձուցին իր մէջ՝ կաթողիկէութիւնն ի Հա-
յաստան տարածելու եռանդը և ամրա-
պնդեցին իւր փարուսը Հոռովմայ Առա-
քելական Աթոռոյ: 1697ին միակեցական
հաստատութիւն մը հիմնելու առաջին գա-
ղափարն յայտնեց, և քանի մը տարի ետքը,
իր քով հաւաքեց աղօթքի և մեռուցման
կեանք մը վարելու ցանկացող մի քանի
երիտասարդներ, հեռու՝ աշխարհի պեր-
ճանքներէն, ապագային՝ Աստուծոյ փա-
ռաց համար և ազգին հոգեկան բարւոյն
ի նպաստ ընկերութիւն մը ձևացնելու
մտքով: Հազուադուր խոհեմութեամբ ձե-
ւացաւ առաջին խումբը՝ տասն աշակերտ-
ներէ կազմուած, որոնք արդէն Սատու-
ածաբանութեան տոգորու էին (կամ վար-
դապետ, ինչպէս կը կոչուին Հայոց մէջ),
և որոնք իրենց մակդիր սահմանեցին «Որ-
դեգիր Կուսին», Վարդապետ Սպաշխարու-
թեան» (էջ 112): Նոր միաբանութիւնը
իւր գոյութեան առջի տարիներն անցուց
ի Մօստօն Մոռէայի մէջ՝ վերջին աստի-
ճանի աղքատութեամբ և տառապանքնե-
րով:

Այս ունեցաւ երկար ու տաժանալից
բանակցութիւնները՝ Ս. Գահէն հաստա-
տութիւն առնելու համար: Մինչդեռ Մը-
խիթար իւր խմբագրած վանական կա-
նոնները ներկայացուցած էր կղեմէս ԺԱԻ,
ու քննութեան տակ էին՝ զանազան զան-
գատներ հասեր էին ի Հոռովմ իւր նոր
քարոզչաց մասին: Այսպէս անցաւ ամ-
բողջ հինգ տարի՝ մինչէ որ ցրուեցաւ
փոթորիկը և կարելի եղաւ նորէն գոր-
ծելը շարունակել: Շատ նպաստեց կաս-
կածանքները փարատելուն մէջ՝ Քարոզ-
չաց կարգին պատկանող Կորնթոսի Վի-
ճակաւոր Անճէլոյ Մարիա Գարինի ար-
քեպիսկոպոսին ընդարձակ և հեղինակաւոր
վկայագիրը: